
A TULAJDONNÉV FUNKCIÓJA A GÖRÖG MITOLÓGIÁBAN

1. A tanulmány célja, forrásai. – Mitológia, mint arra a „Mitológiai enciklopédia” (MitE. 1: 198) is felhívja a figyelmet, nem létezik tulajdonnevek nélkül, hiszen a mítosz és a dolgok névvel való ellátása egyaránt a világ megismerésének és értelmezésének az eszköze. Az utóbbi ugyanis egyfajta megismerő viszonyt feltételez a megnevezendő és a névadó között. Egyrészt ebből fakad a megnevezési késztetés, másrészt a nevek egy csoportját (az ún. leíró vagy sajátosságjelölő neveket, vö. HOFFMANN 2008: 11) általában a megnevezendő valamely megismert tulajdonsága motiválja. Egyes népek mitológiai között számos hasonlóság fedezhető fel: az értelmező (az emberi gondolkodás) alapvető vonásai és az értelmezendő (a világ főbb jellemzői, pl. évszakok, természeti jelenségek) ugyanis mindig és mindenhol hasonlóak. Emellett persze arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy az egymással érintkező népek mítoszai természetes módon hatottak egymásra, isteneket, hősöket, történeteket kölcsönöztek egymástól. Nem meglepő tehát, hogy a tulajdonnevek ugyanazon funkcióit egyaránt megtalálhatjuk az egyiptomi, görög, indiai, kínai, skandináv, kelta stb. mítoszokban is.

A továbbiakban a nevek mitológiai szerepét a görög mítoszokon keresztül mutatom be, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy legtöbbjük általánosan jellemző a mitológiára. A görög mitológia számos irodalmi és képzőművészeti forrásból maradt ránk, a történetek különböző időszakokból és területekről származnak. Ebből következőleg egyes mítoszok több, egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő változatban is léteznek; szereplőik, helyszíneik stb. gyakran más-más nevet viselnek. Ez természetesen megnehezíti a bennük előforduló nevekkel kapcsolatos vizsgálatokat, másrészt azonban olyan jelenségek megfigyelését is lehetővé teszi, mint a névváltozás vagy a többnevűség.

Munkámhoz elsődlegesen KERÉNYI KÁROLY „Görög mitológia” (1977/1997) című, máig mérvadó, tudományos igényű, a mítoszok különböző változataira is kitérő összefoglaló művét vettem alapul, de esetenként TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE „Görög regék” (1976) című ismeretterjesztő kötetét is felhasználtam. A továbbiakban mindkettőre rövidítéssel (K., ill. TW.) hivatkozom. Vizsgálatomban nem az egyes nevek etimológiája, hanem általában a tulajdonneveknek, illetve egyes névtípusoknak a mítoszbeli funkciói, valamint a nevek egymáshoz való viszonya (pl. metonímia, szinonímia, névváltozás) áll a középpontban. A görög neveket az alábbiakban nem az AkH.¹¹ által javasolt köznyelvi, hanem a KERÉNYI-kötetben is követett, a klasszika-filológiában hagyományos átírásban közlöm.

2. Metonimikus jelentésváltozás

2.1. Közszó és tulajdonnév határán. – Arra, hogy a közszó és a tulajdonnév mint kategória között nincs éles határ, már korábban is számos névkutató felhívta a figyelmet, ahogyan a tulajdonnév meghatározása is régóta központi témája a névelméleti vizsgálatoknak. A kategorizáció nehézségei különösen feltűnőek a mitológiát vizsgálva. Rendkívül gyakori ugyanis, hogy ugyanaz a név megjelenik egy mitológiai alak személyneveként

(pl. *Silénos*, Dionysos nevelője; *Satyros*, aki Árkádia lakóit zaklatta; K. 102), illetve egy csoport közös megnevezéseként, azaz közszóként (pl. *szilének*, *szatírok*).

Hasonlók az említettekhez a *Gorgók*, *Moirák*, *Erinnysek*, *Hesperisek*, *Múzsák* stb. is. Ezek istennők csoportjait jelölik ugyan, s egyes történetekből kiderül, hogy minden tagjuk más-más személynevet visel; más történetekben viszont csak egy istennő jelenik meg, mely a fenti nevek valamelyikét személynévként viseli. E nevek tulajdonnévi vagy közszói besorolásának bizonytalanságát tükrözi, hogy míg a *szatírok* és a *szilének* alakja és írásmódja KERÉNYINél (KERÉNYI GRÁCIA fordításában) egyértelműen közszói (elmarad a görög névvégződés, ami egy tulajdonnévvel ma már nem tehető meg a név sérthetlenségének elve miatt; a szakmai helyett köznyelvi írásmód, kisbetűs szókezdet), addig a *Gorgók*, *Moirák*, *Erinnysek*, *Hesperisek*, *Múzsák* csoportjelölő funkciójuk ellenére következetesen nagy kezdőbetűvel, tulajdonnévként íródnak. A két csoport (1. szatírok, szilének; 2. Gorgók, Moirák stb.) mitológiai szerepét, természetét, tagjainak számát összevetve azonban felfedezhető némi különbség közöttük. Az előbbiek inkább egy „mitológiai faj”-t jelölnek, s számos tagjuk bukkan fel a görög világ különböző vidékein, nem feltétlenül állva kapcsolatban egymással. Az utóbbiak ezzel szemben szoros kapcsolatban állnak egymással (pl. többnyire testvérek), közösen cselekszenek (pl. a Moirák együtt szövik az emberi élet fonalát), és a számuk is adott (bár mítoszváltozatokként eltérhet). Ráadásul míg az előbbieknek nincs meghatározott szerepük a mitológiában, az utóbbiaknak általában van: az Erinnysek a bosszú istennői, a Hesperisek az aranyalmákat őrzik, a Múzsák a művészet képviselői. Mindez arra enged következtetni, hogy az utóbbi csoport közelebb áll a tulajdonnevekhez, mint az előbbi, s az ide tartozó nevek leginkább a magyar névtanban eddig kategóriaként fel nem vett, nemigen tárgyalt csoportnevek, illetve embercsoportok nevei közé sorolhatók (a csoportnevek kapcsán l. FARKAS 1997: 576, BAUKO 2013, SLÍZ megj. e.). E két csoport esetében névtani szempontból egyaránt részegész alapú metonimiával (szinekdochével) van dolgunk: vagy a csoport neve keletkezett egy képviselőjének személynevéből, vagy pedig az egyedi személynév keletkezett a csoport megnevezéséből.

Szintén a közszó és a tulajdonnév bizonytalan határterületén helyezkednek el a megsemmisített fogalmak. Ezek egy része istenné vagy istennővé válik a mitológiában (pl. a Hórák: *Diké* 'Jog', *Eiréné* 'Béke', *Eunomia* 'Törvényesség'; TW. 7), mások csak élőlényként viselkednek, mint a Pandóra által az agyaghombárból kiengedett *Fáradtság*, *Betegség*, *Öregség* és a bent rekedt *Remény* (K. 122–3). Egyes természeti jelenségek, így például a szelek is nevet kapnak (*Boreas*, *Notos*, *Euros* és *Zephyros*: az északi, déli, keleti és nyugati szél; a szelek neveiről l. HAJDÚ 2011).

2.2. Kategóriaváltás. – A közszó és a tulajdonnév közötti határ nemcsak elmosódott, hanem könnyen átjárható is, mindkét irányban. A mítoszokra ugyanis eredetmagyarázó voltak miatt igen jellemző a látszólagos köznevesülés, vagyis tulajdonnév → köznév kategóriaváltás. Bár ennek metaforikus és metonimikus változás egyaránt lehet az alapja, a mitológiára elsősorban az utóbbi jellemző. Számos természeti vagy társadalmi jelenség, élőlény stb. megnevezésének eredetét ugyanis a mitológia hasonló módon, egy-egy személynévnek közszóvá válásával magyarázza (a nyelvi „átváltozást” persze csupán egy fizikai jellegű átváltozás kíséreléseként megjelenítve). Ilyen *Arakhné* neve: a lányt Athéné pókká (*arakhné*) változtatta (TW. 265); az *Ampelos*: Dionysos barátja, belőle lett halála után az első szőlőtőke (*ampelos*) (TW. 79); a *Myrrha*: Adónis anyja, illatos fává

(*mirrha*) változott (TW. 265); *Narkissos*, *Hyakinthos*: mindkét ifjú virággá vált (*nárcisz*, *jácint*) (TW. 274, K. 81); stb. Ugyanilyen irányú változás, amikor egy személyről nevezik el a tőle származó népet, törzset, például *Aiolos*-ról az *aiolok*-at (K. 196). (Habár meg kell jegyezni, hogy a népneveket egyes nyelvekben tulajdonnévnek tekintik, vö. pl. J. SOLTÉSZ 1979, kül. 95–108; VÁRNAI 2005: 42–3; egyéb névtípusok kategorizálásával együtt: VAN LANGENDONCK 2007: 184–246). Ezek a változások ugyanakkor csak a mítosz szövegében értelmezhetőek köznevesülésnek, valójában azonban éppen fordított irányú kategóriaváltásról, tulajdonnevesülésről van szó: az adott mítoszok ugyanis nyilvánvalóan a közszavak (pl. állatok, növények megnevezése) megmagyarázására jöttek létre, így a közszó által jelölt dolog fiktív megszemélyesítője a közszó tulajdonnevesülésével kap nevet bennük.

Nemcsak e két kategória között van azonban átjárás a mitológiában, hanem a tulajdonnév alkategóriái között is. Nem ritka ugyanis, hogy egy-egy ember által alkotott vagy természeti, földrajzi objektum (ország, terület, település, hegy, folyó, tenger stb.) nevét is személynévből eredezteti a mitológia: így *Boiótia* *Boiótos*-ról (K. 196), *Abdéra* városa Hermész fiáról, *Abdéros*-ról (TW. 48), a *Rhodopé* hegység pedig egy azonos nevű asszonyról kapta a nevét (TW. 264; pontosabban az asszony maga változott át hegységgé, l. a 7. pontban). Az Alvilág nevének metonimikus jelentésváltozással történő változására KERÉNYI külön is felhívja a figyelmet: „»Ais házá«-nak hívták az Alvilágot; bár később azt is Hádésnak hívták: a hely átvette uralkodójának nevét” (K. 129).

3. Az istennevek aspektusjelző funkciója; szinonimitás. – A mitológiai nevek nagyobb része a leíró vagy sajátosságjelző nevek közé tartozik. Különösen igaz ez az istenek neveire, habár sok esetben már igen nehéz felderíteni ezek etimológiáját; különösen, hogy nem feltétlenül az ógörögre vezethetőek vissza, hanem korabeli vagy akár korábbi, ma már esetleg nem vagy nem eléggé ismert nyelvekre. E nevek motivációja lehet például az isten születésének valamely körülménye; így az *Aphrodité* az *aphros* ’hab’ szóból jött létre, mert az istennő az egyik születéstörténete szerint a habokból született, de ugyanőt nevezték *Kythereiá*-nak és *Kypriá*-nak is, mert születése után először *Kythera*, majd *Kypria* szigetére hajózott egy kagylóhéjban (vö. K. 44). Hasonlóképpen Athénét *Tritogeneiá*-nak is szólították, mert a Tritón folyó partján született (K. 70). Utalhat a név az isten jellegére, fő tevékenységére is: az egyik Moirának a neve, a *Klóthó* például a fonással függ össze (*klóthes* ’fonóasszonyok’; vö. K. 26). Rokonságukra, szüleikre, egyéb velük kapcsolatos személyekre szintén utalhat a nevük: Apollón *Phoibos* neve például onnan ered, hogy nagyanyja neve *Phoibé* volt, s Athéné is egy *Pallas* nevű személyről kapta e nevét (habár arról már több változat is létezik, hogy ki volt ez a bizonyos Pallas).

E nevek motiváltsága annyira jellemző, hogy a klasszika-filológusok egyenesen a nevekből igyekeznek következtetni az istenség eredeti megjelenési formájára, aspektusára, például tengeristen vagy holdistennő voltára, sőt még az istenség eredetére is. „Tithónos a Titó hímnemű alakja, s éppúgy, mint ez a név, egy régebbi, nem görög nyelvből való. Mint isten és halandó ifjú, Kis-Ázsiában volt otthonos” – írta például KERÉNYI a jelen vizsgálat alapjául szolgáló munkájában Éós hajnalistennő trójai szerelméről (K. 112). Az istennév tehát igen szoros kapcsolatban áll viselőjével, s legfőbb funkciója az istenség aspektusára való utalás; ahogyan a MitE. (1: 199) megfogalmazza: „az istennév szerkezete magát az isten szerkezetét fejezi ki”.

Mint látjuk, az isteneknek általában több nevük is volt. E soknevűség, azaz névtani szempontból szinonimitás az egyiptomi mitológiában is felfedezhető, s ugyanarra vezethető vissza, mint a görögöknél: egyrészt arra, hogy a főbb isteneknek az idők során több aspektusuk is kialakult, másrészt pedig arra, hogy az istenvilág lakói területenként különböztek, s e területek mitológiájának egymásra hatásával a különböző istenalakok egy idő után összeolvadtak egymással, nevüket azonban megtartották (vö. HORNUNG 2009: 67).¹ Így például Aphroditének fő szerepe, szerelemistennői mivolta mellett sötét aspektusa is volt: az *Androphonos*, azaz 'Emberölő' és a *Tymbórykhos*, vagyis 'Sírásó' is a melléknévei közé tartozott. Más istennőkkel való területi összeolvadását mutatja a *Persephaessa* megszólítás, mely Persephonéval, az Alvilág istennőjével kapcsolja össze; Spártában *Aphrodité Héra*-ként, azaz 'Úrnő'-ként tisztelték, vagyis alakja Héraéval fonódott össze; a hetairák pedig *Aphrodité Hetaira* vagy *Porné* néven tisztelték, mivel maguk közül valóknak tekintették (K. 49–50).

4. A név mint sűrített szűzsé. – Már az előző pontban is láthattuk, hogy a mitológiai szereplők, különösen az istenek nevei utalhatnak élettörténetük valamely eseményére, például születésük körülményeire is. Az emberek és félistenek nevei is gyakran leírók, habár közöttük már előfordulnak listanévnek (vö. HOFFMANN 2008: 10) tűnők is. Így például a *Pyrrha* név jelentése ismert ugyan ('vörössesszőke'), e név azonban több, egymással semmiféle kapcsolatban nem lévő személyt is jelöl a görög mitológiában (pl. Akhilleus álneve is), és egyik mítosz sem jelzi, hogy viselőjének valamely tulajdonságára utalna (habár KERÉNYI szerint Akhilleust a haja színéről nevezték így: K. 341).

A leíró nevek gyakran nem egyszerű tulajdonságot jelölnek, hanem akár egy egész történetet vagy annak valamely motívumát is magukban sűrítetik (vö. MitE. 1: 199). Ilyenek Aphrodité már említett, születése körülményeire utaló nevei, de ilyennek tekinthető az *Oidipus* 'dagadt bokájú' is, utalva arra, hogy viselőjének születése után átfűrték a bokáját, vagy a *Héraklés* 'akinek Héra adott dicsőséget' (K. 229), amely arra utal, hogy Héraklésnek Héra féltékenysége miatt kellett átélnie az őt híressé tévő kalandokat. Így kapott Perseus lánya apja hősiességére utaló nevet: *Gorgophoné*, azaz 'Gorgóölő' (K. 218); a trójai király, *Priamos* nevét pedig a mítosz a *priamai* 'kiváltani' szóból magyarázza, mivel nővére, Hésioné megváltotta életét a Tróját először elfoglaló Hérakléstől és társaitól aranyszövéssű fátyla árán (K. 248).

Nemcsak a személynevek, hanem a helynevek is utalhatnak mitológiai történetekre. Így például a *Bosporos* jelentése 'Tehénátkelő', ugyanis itt kelt át ló tehén alakban Európából Ázsiába (TW. 34), a *Helléspontos* pedig 'Hellé tengere', mert itt zuhant a tengerbe Hellé az aranyszőrű kos hátáról, mely ki akarta őt menekíteni testvérével együtt mostohája karmai közül (TW. 58).

¹ E nevek azonban nem voltak egyenrangúak: egy-egy főbb, általánosan ismert név mellett voltak csak szűkebb területen vagy társadalmi csoportban ismert, illetve csak bizonyos alkalmakkor vagy bizonyos aspektusok felidézése érdekében használt nevek is; ezekre a klasszika-filológiában a *melléknév* terminus használatos. Ez ugyan a grammatikában és a névtanban is mást jelent, e téma kapcsán azonban nem okoz értelmezési zavart a használata, ezért a továbbiakban én is kitartok mellette.

5. Új név keletkezése mint a mitológiai szerep változásának nyelvi kifejeződése. –

A fentebb már látott névszinonimitás kialakulásának egyik módja, hogy valamilyen okból a névviselőt egy újabb névvel jelölik meg, amely a továbbiakban vagy a régebbi név mellett él tovább, vagy felváltja azt.

Új név legtöbbször azért keletkezik, mert megváltozik viselőjének mitológiai szerepe. Tipikusan ilyen eset például egy hatalmas ellenség legyőzése, mely mitológiai hőssé avatja a név viselőjét: így kapta Hermész az ezerszemű Argos megölése után még csecsemőkorában az *Argeiophontés* ('Argosölő') nevet (TW. 34). Bellerophontésről ugyan nem maradt fent Belleros megöléséről szóló történet, nevének jelentéséből ('Bellerosölő') azonban arra következtethetünk, hogy egy efféle esemény állhat a háttérben. Az előbbi esetben az *Argeiophontés* megmaradt Hermész egyik mellékneveként, az utóbbiban azonban az új név végérvényesen felváltotta a hős korábbi nevét: KERÉNYI csak sejtésként jegyzi meg, hogy korábban talán *Hipponoos*-nak vagy *Khrysaór*-nak hívták (K. 202).

Szintén a hőssé válással, vagyis a névviselő mitológiai szerepének beteljesítésével áll kapcsolatban a *Héraklész* és a *Neoptolemos* név is. Héraklésnek korábban egyes mítoszváltozatok szerint *Alkaios* (vagy nagyapja, Alkeus után *Alkeidész*) volt a neve, s a delphoi jóshelytől kapta a hőstetteinek kiváltó okára utaló nevet (l. 5. pont, vö. K. 230). Van azonban egy kevésbé ismert neve is: az Alvilágból való visszatérésével ugyanis kiérdemelte a *Kallinikos* 'Szépgyőzelmű' melléknevet is (K. 261). Neoptolemos neve eredetileg apja, Akhilleus álneve (*Pyrrha*) után *Pyrrhos* volt, de amikor apja halála után a görögök őt is a trójai háborúba hívták, Akhilleus nevelője a *Neoptolemos*, azaz 'a háború megújítója' (K. 342) vagy 'fiatal harcos' (TW. 186) jelentésű nevet adta neki, mert apja halála után ő jelentette a görögöknek a győzelem új reményét, vagy mert apjához hasonlóan ő is szinte gyerekként vonult hadba.

Gyakran kíséri névváltozás a halandók istenné válását is, jelezve a mitológiai szerep megváltozását. Így például amikor Dionysos felvitte halandó anyját, Semelét az Alvilágból az Olymposra, az istennővé válva a *Thyóné*, azaz 'Viharzó' nevet kapta (TW. 75). E név nyilván arra utal, hogy a nő halálát Zeus teljes isteni pompában való megjelenése okozta, villámai ugyanis felgyújtották Semelé hálósobáját. Szintén istenné változott Kadmos lánya, Inó, miután üldözői elől menekülve fiával, Melikertésszel együtt a tengerbe vetette magát: attól kezdve a neve *Leukothea* ('Fehér istennő'), a fiáé pedig *Palaimón* lett. A névváltozás itt nemcsak a halhatatlanná válást jelzi, hanem aspektusváltással is jár: míg korábban sötét oldalát hangsúlyozták (meg akarta öletni mostohagyermekait, Phrixost és Hellét), addig tengeristennőként a bajba jutott hajósok megmentője lett fiával együtt.

Ez utóbbi példa ismét jelzi, hogy az istenek aspektusváltása is névváltozással jár együtt, ahogyan azt a melléknevek kapcsán már láthattuk. Akkor azonban csak olyan eseteket láttunk, amikor az új név a régiekkel együtt él tovább. Híressé vált azonban egy történet, amely a régi aspektus és vele együtt a régi név megszűnését, az új aspektus és az új név kizárólagossá válását meséli el. Orestész, miután megbosszulta apja, Agamemnón halálát, azaz megölte apját meggyilkoló anyját, az Erinnysek, a bosszú istennői elől menekülve Athéné és az athéniek bíraskodása alá vetette magát. Az istennő bírósága úgy rendelkezett, hogy Orestész tettét jogosnak kell tekinteni. Az Erinnysek tehát ne üldözzék őt tovább: nevük legyen ezután *Eumenisek*, azaz 'Jóakaratú istennők', s a bosszú istennői helyett váljanak az állam rendjének megszilárdítóivá. A bosszú helyébe így lépett az igazságszolgáltatás, az Athéné vezetésével összeülő törvényszék pedig az athéni Areiospagos ösévé vált.

6. Az álnév mint az ideiglenes mitológiai szerep kifejeződése. – Az istenek és hősök időnként álnéven kénytelenek megjelenni, felvéve ezzel egy pillanatnyi, új szerepet. Az álnév használata itt ideiglenes névváltozásnak is tekinthető, melyben az álnév a felvett szerepnek vagy a rejtőzködés okának a kifejeződése. Ilyen Akhilleus női álneve (*Pyrrha*), anyja ugyanis női ruhában rejtegetve próbálta megmenteni végzete, a trójai háborúban való részvétel és a korai halál elől. Démétér álnevének és alakváltozásának a célja egyrészt halhatatlan mivoltának eltitkolása volt, mikor lánya keresése közben, öregasszony alakjában Eleusisba érkezett. A *Dósó*, azaz 'Adni fogok'² ugyanakkor az istennő legfőbb aspektusára is utal: az eleusisi misztériumok alapjául szolgáló történet szerint termékenységistennő lévén ő adta az emberiségnek a gabonát, a rá bízott csecsemőt pedig a halhatatlansággal akarta megajándékozni. A legismertebb görög mitológiai álnév bizonyára az *Utis*, azaz 'Senkise', melyet Odysseus közölt saját nevéneként Polyphemos küklópszal. E névben nyilvánul meg legvilágosabban a rejtőzködő szándék, s egyben bizonyosággal szolgál arra is, hogy a görög mitológiában is fellelhetők a névmágia egyes elemei. A 'Senkise' motivációja ugyanis hasonló a számos népnél megtalálható letagadó nevéhez (a magyarban pl. *Nemél*, *Nemvagy*, *Mavagy*): tagadni a névviselő létezését, ezáltal megóvni őt az ártó szellemektől (vö. PAIS 1921–1922: 95, ZLINSZKY 1927: 108, HAJDÚ 2003: 104). ALASTAIR FOWLER (2012: 141–2) úgy véli, hogy Odysseus a valódi nevét adta meg a küklópsznak, csak éppen anagrammában: az *Oudeis* ugyanis, mely az *Odysseus* dialektális változatának anagrammája, szintén 'senki' jelentésű. Ebből és Démétér példájából is arra következtethetünk, hogy az álnevek rejtvényként, próbaként is felfoghatók, melyeket csak az arra méltók tudnak megfejteni, feltárva ezáltal a rejtőzködő személy valódi aspektusát.

7. A tulajdonnév mágikus funkciója. – A fenti példák már utaltak arra, hogy a névnek, különösen a személynévnek jelentős mágikus funkciója van. Ez a funkció szinte minden nép hiedelemvilágában, mitológiájában jelen van; érvényesülési területeit összefoglalóan *névmágia*-nak szokás nevezni. A névmágiáról már számos általános igényű, a világ különböző tájairól példákat felvonultató írás született (pl. SOLYMOSSY 1927, ZLINSZKY 1927, LOVAS 1934, HAJDÚ 2003: 121–7), ezért a továbbiakban jellemzőinek részletes ismertetésétől eltekintve csak a görög mitológiában fellelhető nyomaira koncentrálok.

A névtitkolásra már láttunk példákat a 6. pontban. Ennek oka a személy és a név egységének ősi gondolatára vezethető vissza, amely szerint a neve ismeretében bárkit a hatalmunkban tarthatunk. Ez a magyarázat azonban az ősi mítoszokat elbeszélő későbbi forrásokban (költők, történetírók műveiben) már szinte minden esetben átadta helyét valamilyen racionálisabbnak tűnő értelmezésnek (Odysseus például már nem a gonosz szellemeket, hanem az emberevő küklópszt vezette félre).

Az ismert névvel meg is lehet idézni viselőjét, illetve ártani is lehet neki. Ezen alapul egyrészt a névvel való varázslás, másrészt a név kimondásának tilalma is. Az előbbire számos példát láthatunk a hellenisztikus varázslatokban, melyeknek mintái az egyiptomi varázslásra vezethetők vissza. Az egyiptomi névmágiáról már rendelkezésünkre áll egy összefoglaló tanulmány (FARKAS 1998), ezért itt a hasonlóságoktól eltekintve csak kifejezetten görög példákra térek ki.

² Az etimológia tisztázásáért Szentgyörgyi Rudolfnak tartozom köszönettel.

A név kimondásának tilalma a legfeltűnőbbben az eleusisi misztériumokban nyilvánul meg. Ezekben az istennők és istenek neve helyett csak a *theos* és *thea*, azaz 'isten' és 'istennő' szavakat használták (vö. ZLINSZKY 1927: 104), s a misztériummal kapcsolatban álló papok, magas rangú tisztviselők nevét is tilos volt kimondani. Ők új, szent címet kaptak felszentelésükkor, a régi nevüket pedig a tengerbe süllyesztették. (Vö. FRAZER 2005: 153–4.) Ez a szent cím az *eumolpos*, amely a misztériumok alapjául szolgáló mítosz szerint az első főpap személynevéből ered (K. 319). Nem feledkezhetünk meg a Styxnek, az Alvilág folyójának a nevééről sem. A folyó Kronossal szemben Zeust segítette, ezért kapta ajándékul, hogy a nevére tett eskü legyen a legszentebb. Amely isten ezt megszegte, egy évre élettelené vált, majd kilenc évre száműzetett az istenek tanácsából és lakomáiról, ezért a folyó nevét még az istenek is borzadva mondták ki. (Vö. K. 40–1.)

Még nagyobb véték az istenek nevének hiába való kimondásánál (mely számos mitológiában és vallásban tilalmas) a névvel elkövetett hübrisz. A hübrisz az ember által elkövethető legnagyobb erkölcsi bűn: gőgös elbizakodottság, melynek lényege, hogy tagadja az istenek elsőbbségét, hatalmát az ember fölött. A görög mitológia számos hübrisztörténetet ismer: Bellerophontés fel akart szállni szárnyas lován az Olymposra; Tantalos saját fiát találta fel az isteneknek, hogy lássa, valóban mindentudók-e; Arakhné jobb takácsnak tartotta magát, mint Athéné stb. A gőg büntetése mindig rettenetes, összhangban áll az elkövetett bűn méretével. A névvel szintén lehet hübriszt elkövetni, s e bűn nagyságát mutatja, hogy két mítoszváltozatban is fennmaradt. Az egyikben *Kéyx* és *Alkyoné* (K. 247), a másikban pedig *Rhodopé* és *Haimos* annak az emberpárnak a neve, akik elbizakodottságukban *Zeus*-nak és *Hérá*-nak szólították egymást, azaz a legnagyobb istennel egyenlőnek tekintették magukat. Büntetésképpen az első párt az istenek jégmadarakká, a másodikat pedig hegyekké változtatták.

Az istenek imádságban való megidézésével rögtön az Íliász elején találkozunk: az Agamemnón által megsértett Khrysés Apollón segítségét kéri a bosszúhoz, *Ezüstíjú*-nak és *Smintheus*-nak, azaz 'Egéristen'-nek szólítva, mely KERÉNYI szerint a legfélelmetesebb neve volt Apollónnak (K. 334). Az isten neve helyett valamely jelzőjének használatával az isten egy vonását kényszerítik ki (SZEPES 1988: 80–1); ebben az esetben Apollón bosszúálló, erőszakos aspektusát, mely dögvészt bocsát a görög seregre. A görögök és a rómaiak az egyiptomiakhoz hasonlóan úgy tartották, hogy az isten hatásköri lehetőségei neveinek számával egyre bővülnek, ezért – akárcsak Khrysés imádságában – a himnuszokban minél több néven szólították őket (vö. HORNUNG 2009: 69), a nevek felsorolásával fokozva közelítve meg az istent, kiteljesítve hatalmát. Az analógiás mágia szerint ugyanis egy dolog minden részletre kiterjedő felidézése azonos a dolog megte-remtésével (vö. SZEPES 1988: 76), az istenek esetében tehát azok megidézésével.

A név és az egyén szoros egységéből az is következik, hogy az egyik megváltoztatásával a másik is megváltozik. Ha tehát valakinek megváltozik a jelleme, viselkedése, szerepe stb., a nevének is változnia kell. Ez indokolja a névváltozásnak az 5. pontban már látott funkcióját, a szerepváltozás jelzését (l. pl. az istenné váló halandók névváltozását). A kapcsolat név és egyén között azonban kölcsönös, így a változás a mágiában kétirányú: a név megváltoztatásával változást lehet előidézni viselőjének szerepében is. Ezt tette Athéné az Erinnysek nevének megváltoztatásával: új nevet adva nekik új szereppel ruházta fel őket.

Végezetül meg kell még említeni, hogy azoknak az új név keletkezése kapcsán említett eseteknek, amelyekben egy félelmetes ellenfél legyőzése eredményezte az új név

felvételét (*Argeiophontés*, *Bellerophontés*), szintén lehet mágikus hátterük. SOLYMOSSY (1927: 96) említi ugyanis a példát, hogy a latin-amerikai tupi indiánoknál a gyermekkori név csak addig használatos, amíg a fiú felnőve meg nem öl egy ellenséget, azután ugyanis annak nevét veszi fel. Bár a két népcsoportot időben és térben is nagy távolság választja el egymástól, a mágikus gondolkodás hasonlóságait tekintve elképzelhető, hogy hasonló gondolat állhat e görög mitológiai névváltozások hátterében is.

8. Összegzés. – A tulajdonnév, mint láttuk, kiemelkedő szerepet játszik a mitológiában. Nemcsak azonosítja a történetek szereplőit, hanem maga is részt vesz az események alakításában. Jelzi viselője valamely, a történet szempontjából alapvető tulajdonságát, kifejezi, sőt esetenként elő is idézi a névviselő mitológiai szerepének ideiglenes vagy végleges megváltozását. Ezért jelentőségük, etimológiájuk feltárása segítheti származásuk, eredeti szerepük, istenek esetében aspektusuk, sőt egész történetek megismerését, szinonimitásuk vizsgálata pedig eszközként szolgálhat az egyes istenalakok összeolvadásának felismerésében. A nevek vizsgálata tehát, mint arra az általam forrásként használt két mitológiai munka (K. és TW.) gyakori etimológiai megjegyzéseiből is következtethetünk, fontos segítője lehet a klasszika-filológiai és vallástörténeti kutatásoknak.

Hivatkozott irodalom

- AKH.¹¹ = *A magyar helyesírás szabályai*. Budapest, 1984.
- BAUKO JÁNOS 2013. Közösségi ragadványnevek használata a szlovákiai magyarok körében. In: KONTRA MIKLÓS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30.–szeptember 1. – előadásaiból*. Budapest. 55–68.
- FARKAS TAMÁS 1997. Magyar cserkészcsapatok névadása. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 576–81.
- FARKAS TAMÁS 1998. Név-mágia az ókori Egyiptomban. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. Budapest. 29–32.
- FOWLER, ALASTAIR 2012. *Literary Names. Personal Names in English Literature*. Oxford.
- FRAZER, JAMES G. 2005. *Az aranyág*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2011. Természeti jelenségek tulajdonnevei. In: HAJDÚ MIHÁLY – TÓTH ÁLMOS – BÁRTH M. JÁNOS szerk., *Karszt, történelem, helynevek. Köszöntők és tanulmányok a 88 éves Dénes György tiszteletére*. Budapest. 207–11.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 66: 5–20.
- HORNUNG, ERIK 2009. *Az egy és a sok. Az óegyiptomi istenvilág*. Budapest.
- K. = KERÉNYI KÁROLY 1977/1997. *Görög mitológia*. Szeged. [Reprint.]
- LOVAS RÓZSA 1934. Név – lélek. *Magyar Nyelv* 30: 12–7.
- MitE. = SZ. A. TOKAREV szerk. 1988. *Mitológiai enciklopédia* 1–2. Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1921–1922. Régi személynéveink jelentéstana. *Magyar Nyelv* 17: 158–63, 18: 26–34, 93–100.

- SLÍZ MARIANN megj. e. A terminológiai egységesülés hiányának következményei a névtudományban. Megjelenés előtt a „Diskurzusok a szakmai diskurzusról. A tudományok, szakmák nyelvének leírása” című konferencia kötetében. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest.
- SOLYMOSSY SÁNDOR 1927. Névmágia. *Magyar Nyelv* 23: 83–99.
- SZEPES ERIKA 1988. Mágikus elemek a hellénisztikus varázspapiruszok imáiban. In: Uő: *Mágia és ritmus. Vallástörténeti és verstani tanulmányok*. Budapest. 67–93.
- TW. = TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE 1976. *Görög regék*. Budapest.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin – New York.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Budapest.
- ZLINSZKY ALADÁR 1927. A névvarázs. *Magyar Nyelv* 23: 100–9.

SLÍZ MARIANN

MARIANN SLÍZ, The function of names in Greek mythology

This study presents the mythological function of names in Greek myths, emphasizing though that most of the observed functions are not typical in mythology in general. Names were collected from the general work “Görög mitológia [Greek Mythology]” (1977/1997) by KÁROLY KERÉNYI, a scholarly book paying attention even to the different versions of the myths, and, occasionally, from the popular work “Görög regék [Greek Tales]” (1976) by IMRE TRENCSENYI-WALDAPFEL. The research focuses rather on the overall mythological function of names and name types, and also on the interrelations of names than on the etymologies of names. Topics presented in the paper include the specific transitional state of mythological names between common and proper nouns and the frequent changes between these two categories; the synonymity of names (e.g. in connection with the several names of a god); names compressing the storyline of a myth; the appearance of a new name as a linguistic manifestation of the change in one’s mythological role; pseudonyms as indicators of temporary mythological roles; and the magic function of names.